

Prof. dr. Silvano BOLČIĆ

(Filosofski fakultet - Beograd)

GLAVNI TOK I AKTERI AKTUALNIH PROMENA SVOJINSKIH ODNOSA U JUGOSLAVIJI

1. Bitna obeležja aktualnih društvenih zbivanja

Sva suštinska zbivanja u Jugoslaviji (raznolike pojavnosti) krajem 1990. godine u znaku su poništavanja ("dokrajčivanja") svih bitnih obeležja ideologije, institucionalnog sistema i "realpolitičkih" odnosa posleratne "nove" ("Titove") Jugoslavije, ali i u znaku gotovo potpune neodređenosti ishoda tog rušenja "posleratne Jugoslavije". Ono što je u stvarnosti društva sada promenjeno prepoznatljivo je kao *nestajanje* (negacija) doskorašnjeg "sistema" ali ne i kao jasan nagoveštaj onoga što postaje "novi sistem".

O onome što predstoji u ovoj zemlji, sada češće i lakše govore "zvezdoznanci" nego do skora glasni analitičari i kritičari društva, sociolozi i drugi stručnjaci za društvo i "zakovitosti njegovog menjanja". Istorijsko vreme u kome umni ljudi, oni koji su do juče bili u stanju videti skriveni tok svakodnevnih društvenih zbivanja, ostaju "bez reči", zasigurno je "teško vreme" o kome će pravo objašnjenje dati tek buduće generacije a ne i neposredni učesnici ovog "smutnog" vremena. Ali, ljudima kojima je profesija da tragaju za skrivenom logikom svekolikih promena u društvu, ipak ostaje obaveza da analiziraju procese aktualnih društvenih preobražavanja kako bi uočili dugoročniji domašaj tih promena, procenjujući društvenu "težinu" pojedinih aktera tih promena, njihova verovatna buduća ponašanja, iz čega onda slede i izvesna pouzdanija saznanja o verovatnom "glavnom toku" tih promena. Uz sve neizvesnosti takvog intelektualnog delanja, u ovom radu se nastoji sagledati glavni tok i socijalni profil ključnih aktera sadašnjih promena u svojinskim odnosima. Tok i ishod tih promena od presudnog je značaja za buduća ukupna zbivanja u ovom "jugoslovenskom prostoru".

Baš kao što su društvena zbivanja u znaku poništavanja dosadašnjeg "sistema" i neodređenosti ishoda tog poništavanja, tako i u domenu svojinskih odnosa dominira napuštanje dosadašnjeg modela društvene svojine kao "nesvojine" (ili svojine nedefinisanog "društva" poništavanje institucionalnih i real-političkih aranžmana koji su vodili prevlasti "društvenog sektora", ali i primetna neodređenost budućeg stanja u svojinskim odnosima i posebno neodređenost krajnjeg ishoda započetog procesa likvidacije dosadašnjeg glavnog, "društvenog sektora".

Iako su u centru medijske i "čaršijske" pažnje još uvek čisto politička zbivanja, zbivanja u vezi sa smenom "čelnika" u institucijama vlasti i preuređivanjem ("prekrajanjem") države, iz dana u dan sve očiglednija postaje potreba za uspostavljanjem nove "vlasničke strukture" ovog društva i preraspodelom svojinskih

ovlašćenja, bez čega neće biti suštinskog raspleta već deceniju duge krize i agonije jugoslovenskog društva. Bilo bi normalno da se na "raspetljavanje" tog "čvora" krize troši najviše društvene energije, da se mobilise sva raspoloživa pamet i da se tako ubrza izlaz iz ove društvene agonije koja sve više postaje i prava agonija "običnih ljudi" čiji je "usud" da i dalje žive u ovoj zemlji. Na žalost, ovo nije normalno vreme, vreme razuma i "običnog života", već vreme uzburkanih strasti, strahova, svekolikih sumnji i optužbi, traženja "nove vere" (ili vraćanja veri "očeva i otaca"), uspostavljanja novih ideala i idola, vreme sveopšteg mentalnog preobražavanja ljudi za to "novo vreme" do kojeg mnogi hoće doći po svaku cenu, i po cenu novih velikih ljudskih žrtava. Dok ljudi "izžive" ovo vreme rušenja starog poretka i sami shvate da su pristali "misliti ozbiljno" o mnogim stvarima koje nisu bile *njihov* stvarni problem, svi su izgledi da će se nepotrebno žrtvovati još dosta toga u kvalitetu njihovog "običnog" svakodnevnog života.

2. Privatizacija - je li to "ključ" za razrešenje jugoslovenske krize?

Mnogo je nepoznanica koje valja otkloniti u "rasplitanju" čvorišta jugoslovenske krize. Primetna lakoća kojom je gurnuta u stranu ideologija dosadašnjeg poretka, uključiv tu i ono što je predstavljalo ideološko opravdanje dosadašnjeg modela "društvene svojine", kao i uverenje da su "dobra rešenja" za uređivanje svojinskih odnosa već poznata i isprobana kroz iskustvo drugih, pre svega razvijenih zapadnih zemalja, stvorili su početni utisak da je "svojinsko prestrukturiranje" proces oko kojeg ne bi trebalo biti ni dilema, niti problema, te da valja jednostavno doneti odgovarajuće zakone i druge propise koje će dati legalitet tom procesu.

Mnogima se čini da je poznat i neupitan osnovni smer promena u svojinskim odnosima: *ponovno uspostavljanje privatne svojine kao vladajućeg oblika svojine*. Ljudi pragmatičnih usmerenja ne vide potrebu za posebnim dokazivanjem nužnosti i smislenosti ovakvog smera promena u svojinskim odnosima. Jer, po njima, eventualne teorijske kontroverze u vezi sa svojinskim oblicima razrešila je novija istorijska praksa. Kraha svih "dirigovanih" i na kolektivnoj (državnoj, javnoj ili "društvenđj") svojini uspostavljenih ekonomija i dugoročna vitalnost tržišnih i na privatnoj svojini zasnovanih ekonomija, podržavaju danas i principijelnu nevericu u mogućnost efikasnog privređivanja na osnovama bilo kojeg oblika "kolektivne" i *neindividualizirane* svojine. Izvesni nepovoljni efekti tržišnog i privatnosvojinskog modela privređivanja smatraju se manjim zlom od materijalnih gubitaka i svih drugih neracionalnosti u upotrebi uvek "oskudnih sredstava", što je, reko bi se, imanentno "nevlasničkom" tretmanu sredstava u svakom modelu ne-privatne svojine. Stoga, potrebna su samo najprimerenija pragmatična rešenja za ponovno uspostavljanje privatne svojine kao glavnog oblika svojine u ovom društvu u kome još uvek većina proizvodnih sredstava nisu privatna već "neodređeno društvene".

Taj tok razmišljanja iskazan je ne samo u "novogovoru" novih političara i sve šireg kruga "običnih ljudi", već i u radovima mnogih uticajnih ekonomista koji

smatraju da sada valja rešavati praktične dileme u vezi sa brzinom to procesa privatizacije.¹ Očekuje se da, čim ekonomisti nađu ekonomski najracionalnije rešenje i pravnici formulišu propise koji će legalizovati taj proces prenosa vlasničkih ovlašćenja na nove vlasnike, započne nesmetani i ubrzani proces svojinskog prestrukturiranja u ovoj zemlji.

Realna društvena zbivanja upozoravaju, međutim, da političari (preostali "stari", i "novi") i njima pridruženi ekonomisti jednostrano vide pretpostavke za svojinsko prestrukturiranje, baš kao što su početkom ove decenije jednostrano jugoslovensku krizu svodili na "ekonomsku krizu" i prigrame izlaska iz krize na program "ekonomske stabilizacije". Jer, uz praktički sveopštu saglasnost o neodrživosti dosadašnjeg modela društvene svojine (kao "svačije i ničije svojine"), uz načelnu spremnost i dosadašnjih "zvaničnika" da se utvrde realni nosioci ("titulari") svojinskih ovlašćenja za sva sredstva u društvenoj svojini, uz nekoliko novih "sistemskih" zakona koji su u tu svrhu usvajani u inače praktički paralisanoj Skupštini Jugoslavije, do svojinskog prestrukturiranja praktički nije došlo ni u delovima ove zemlje gde je već radikalno promenjen politički profil institucija vlasti (Slovenija, Hrvatska), niti u ostalim delovima zemlje gde su takođe usvajani "programi reformi" koji su obećavali svojinsko prestrukturiranje (Srbija, na primer). Može se reći da se ponovo suočavamo sa razlazom "reči i dela", sa radikalnošću u menjanju ideologije i praktičkim odsustvom suštinskih i globalnih promena u svojinskim odnosima. Bez celovitijeg razumevanja okolnosti koje uslovljavaju ovakvu situaciju nije moguće valjano ustanoviti glavni tok promena u svojinskim odnosima i ulogu i moć pojedinih aktera u tim procesima.

3. Ideološke i stvarne promene u svojinskim odnosima

Najradikalnije promene u svojinskim odnosima desile su se, za sada, u sferi ideologije. Iskazane su najpre u ideji o pluralitetu svojinskih oblika kao nečem što ne dovodi u pitanje "socijalizam", potom u načelu o ravnopravnom institucionalnom (društvenom) tretmanu različitih oblika svojine, da bi iz toga proizašao jasan ideološki obrt u stavu prema društvenoj i privatnoj svojini. Ovom drugom obliku svojine (privatnoj svojini) sada se daje sve izričitija prednost, dok se "društvena svojina" tek kao *državna* (ili "javna") svojina prihvata kao nužno zlo u nekim oblastima, ali se "društvenoj svojini" kao takvoj odriče svaki smisao i perspektiva.

U ovoj novoj ideologiji napušta se ideja (koja se retko izričito iskazivala) o mogućnosti uspešnog uređivanja društva bez uvažavanja svojinskih prava i obaveza, bez strukturiranja društva po osnovu svojine, kao i ideja o svođenju svojinskih prava u "društvu budućnosti" na prava posedovanja i korišćenja ličnih stvari i potrošnih dobara, ali ne i proizvodnih dobara. Uspostavlja se legitimnost prisvajanja i po osnovu svojine, legitimnost zahteva svakog vlasnika da upravlja

---

1. Vidi o tome, na primer, rad Lj. Madžara u zborniku *Socioekonomske prepreke reformi*, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 1990.

(neposredno ili posredno) aktivnostima koje počivaju na upotrebi njegovih sredstava, legitimnost nastojanja da se uvećava svojina i realna društvena moć koja iz toga proizlazi, da vlasnička prava budu maksimalno prenosiva, što omogućava seljenje, deljenje ali i koncentraciju svojine. Individualizacija ("privatnost") svojine smatra se najefikasnijim oblikom svojine sa stanovišta motivacije za njeno racionalno korišćenje i uvećavanje. Ta nova stanovišta o svojini deo su i onih ideoloških sistema čiji dugorogni cilj jeste i dalje uspostavljanje "socijalističkog" ustrojstva društva, pri čemu se po negde (Socijalistička partija Srbije, na primer) ne napušta ideja o "društvenoj svojini" kao realnom i dugoročno dominantnom obliku svojine.

Zahvaljujući i ovim novim ideološkim opredeljenjima u vezi sa svojimom započele su i određene promene svojinske strukture Jugoslavije. Jer, postala je legitimna "privatna sredstva" kao osnova za gotovo sve privredne i većinu "neprivrednih" delatnosti koje su doskora bile rezervisane za "društveni sektor". Uspostavljeno je mnoštvo (pominje se preko 30000) privatnih firmi u Jugoslaviji za unutrašnju i spoljnu trgovinu, intelektualne i druge usluge, posredničke poslove i slično, čime je bitno promenjen raniji profesionalni, obrazovni i šire socijalni profil "privatnika" u ovoj zemlji. "Privatnici" prestaju biti marginalna grupa jugoslovenskog društva koja je sa "razvojem socijalizma" trebalo da praktički iščezne. U stvari, *privatnici su danas najekspanzivnija grupacija današnjeg jugoslovenskog društva.*

Ipak, bitne promene u realnoj snazi "privatnog sektora" ne zavise samo od daljeg procesa stvaranja novih privatnih firmi (potpomognutih više ili manje od inostranih posednika kapitala), već i od ishoda dva druga realna procesa: "vlasničkog" ustrojavanja dosadašnjeg društvenog sektora i vraćanja ekspropisane imovine (zemlje i drugih dobara) bivšim vlasnicima (ili njihovim legalnim naslednicima). Upravo ta dva bitna procesa svojinskog prestrukturiranja su još uvek neizvesnog ishoda.

4. Zašto zapinje svojinsko prestrukturiranje društvenog sektora?

S obzirom na pomenutu novu "vladajuću ideologiju" u vezi sa svojimom, nije moguće objašnjavati evidentan zastoj u svojinskom prestrukturiranju "ideološkim blokadama", bar ne na način kojim se to moglo do skora činiti. Zagovornici sveopšteg "podruštvljavanja" i "društvene svojine" kao osnove "socijalističkog društva" prestali su biti uticajni deo društva i sve manje oni jesu "zvanično društvo". Ako poneki moćnici u "zvaničnoj vlasti" tako i dalje *misle*, oni sada moraju *govoriti* drugačije i moraju vući "državnepoteze" koji više vode u privatizaciju nego u podruštvljavanje sredstava za proizvodnju. U okruženju ove zemlje i unutar njenih okvira deluju društveni procesi i dominantni akteri koji podržavaju ponovno uspostavljanje privatne svojine kao dominantnog oblika svojine. Imajući upravo ovo u vidu, zbunjujuća je ova produžena neizvesnost u vezi sa konačnim i konkretnim smerom prestrukturiranja dosadašnjeg "društvenog sektora".

Moglo bi se, naravno, reći da tako radikalna preobražaj i ne može biti izveden za ovako kratko vreme, da još nisu nađena najprikladnija rešenja za svojinsko prestrukturiranje, ili da ima otpora u osnovi dobro zamišljenoj "svojinskoj reformi". Sve to ne mora biti sporno. Ali, time su data samo prva i površna objašnjenja evidentnog zastoja u svojinskom prestrukturiranju.

Mnogo je okolnosti zbog kojih nije moguće "preko noći" likvidirati sve ono što je u privrednom i društvenom životu ove zemlje nastalo tokom gotovo pet decenija kao "materijalizacija" ideje o društvenoj svojini kao vladajućem obliku svojine. Ipak, čini se pomalo ishitrenom dilema: da li ići na trenutnu ili postepenu likvidaciju dosadašnjeg "društvenog sektora"? Jer, pre nego što se u stvarnosti dođe do pitanja o tome hoće li se ići u jednokratno ili postepeno likvidiranje društvenog sektora, mora se *principijelno* znati šta *konkretno* nastaje kao rezultat te likvidacije i kako se u svakom konkretnom slučaju sprovodi taj postupak likvidacije "društvene firme". Likvidacijom prvog "društvenog preduzeća" kao "društvenog" preduzeća mora biti određena sudbina svakog drugog i svih "društvenih" preduzeća. To *suštinsko* rešenje ne mora biti *jednoznačno*, ali mora biti doneseno "od jednom" za sve "društvene firme" posle čega može ići brže ili sporije preobražavanje tih firmi.

Prave dileme očito nisu u tome kako brzo prestrukturirati sadašnji "društveni sektor", već u izboru osnovnog ostvarljivog modela tog prestrukturiranja. Istovremeno, taj izbor modela očito nije stvar puke "političke odluke", pa ni trenutne moći onoga što vrši taj izbor. Oni koji su očekivali da se iz dosadašnjeg nerealnog "realnog socijalizma" može jednostavno izaći *vraćanjem* na isti "poredak stvari" što je nesrećno bio zamenjen (posle 1945. godine) "novim" ("komunističkim") poretkom, kao da doživljavaju i vlastito suočavanje sa stvarnošću tek pošto dobiju vlast. Jer, jugoslovensko posleratno društvo, iako nije postalo onakvo kako su ga prikazivali njegovi doskorašnji "graditelji", ono je ipak živelo jedan osoben, od ostalog sveta drugačiji, život koji je nužno rezultirao u mnogim novim "tvo-revinama" (dobrim u lošim, kakve inače donosi svaki život) zbog kojih nije moguće puko vraćanje na "stari poredak". To postaje uočljivo upravo kada se krene u "svojinsko prestrukturiranje".

Svojinsko prestrukturiranje sadašnjeg "društvenog sektora" zadire u mnoštvo specifičnih *prava, interesa, osnova moći*, realnih egzistencija, pa je razumljivo što se teško nalaze valjana rešenja koja bi zadovoljila sve aktere koji su pogodeni svojinskim prestrukturiranjem ovog sektora. Uočeno je već niz razloga zbog kojih zapinje očekivana privatizacija tog sektora.² Teško je naći, ekonomski racionalno, praktički ostvarljivo i *pravično* rešenje za prenos vlasničkih prava (i obaveza) na nove vlasnike, budući da su sadašnja društvena sredstva svojevrsan amalgam sredstava različitog porekla čije razlaganje ili nije praktički izvodivo, ili tokom tog razlaganja (gde mnogi ranije nepriznavani vlasnici dolaze "po svoje") nužno dolazi do obezvređivanja realne vrednosti sadašnjih društvenih sredstava, što ne može biti u interesu ni "društva" niti onih što sada posluju tim sredstvima.

---

2. Vidi cit. rad Lj. Madžara.

U praktičnom pogledu, svojinsko prestrukturiranje sadašnjeg društvenog sektora zasigurno ne znači puko preraspoređivanje svojinskih ovlašćenja, već traži preraspodelu realnih materijalnih prava i prenos u posed novim vlasnicima upotrebljive imovine i drugih materijalnih prava koja te subjekte čini *ekonomski* sposobnim poslovnim subjektima. Međutim, u ovoj dugotrajnoj ekonomskoj krizi, ne uspeavaju se naći ni sredstva za obezbeđivanje legalnih prava i obaveza trenutnih posednika tih sredstava. Ono što bi sada valjalo nekome preneti iz sadašnjeg društvenog sektora, to su, reklo bi se, velike nepokrivene *obaveze* (dugovanja kreditorima, neuplaćena sredstva društvenoj zajednici, neisplaćeni lični dohoci i sl.). Za takvu preraspodelu "dužničkih" svojinskih ovlašćenja, očito, nema interesenata.

Svi koji se razumeju u ekonomiju znaju da se iz stanja ekonomske krize do sada nije izlazilo bez značajnih snižavanja realne vrednosti i kapitalnih dobara i vrednosti radne snage, kako bi se na novoj vrednosnoj osnovi "našla računica" za profitabilno poslovanje. Međutim, u ovoj zemlji ne postoji spremnost ni jednog aktera koji je do sada živeo na račun "društvenog sektora" da *svesno* krene u taj proces snižavanja realne vrednosti kapitalnih dobara i radne snage što su angažovani u tom sektoru. Ni "društvo" (u liku "zvaničnih vlasti") niti zaposleni u društvenom sektoru, osiromašeni ovom dugom krizom, mogu jednostavno prihvatiti i podneti pomenuto obezvređivanje "društvenog sektora" i time pristati da oni "plate sav račun" za sve neracionalnosti "razvoja" posleratne Jugoslavije. Uostalom, svi očekuju, slušajući "nova obećanja", da im u novom "novom poretku" pogotovo ako će to biti poredak kakav imaju zemlje Zapada i Evrope, bude "danas i sutra" *bolje*, nikako gore. Izvesti na silu pomenuto obezvređivanje vrednosti dobara i rada u društvenom sektoru u ovom momentu značilo bi, pored ostalog, gubiti glasove na predstojećim izborima ili legitimitet vlasti koja je proizašla iz demokratskih izbora, obećavajući ljudima "bolji život" u ne-komunističkom društvu. To govori da u Jugoslaviji još uvek nije prestao primat politike nad ekonomijom, te da zbivanja u domenu politike presudno utiču na privredni život ove zemlje. Stoga, i svojinsko prestrukturiranje, i prelaz u istinsku tržišno reguliranu privredu, i svekoliko ozdravljenje jugoslovenske privrede, mogu doći do izražaja pošto se dovrše sadašnja sporenja i borbe oko države i ključnih položaja u državi.

5. Akteri svojinskog prestrukturiranja

U vremenu preraspodele društvene moći i "borbe za vlast" društvena zbivanja su rezultat delovanja brojnih aktera, institucionalno priznatih i nepriznatih, onih doskora uticajnih (što gube moć i kad još imaju "vlast") i onih što stižu moć, onih što deluju javno i onih što deluju iza "društvene scene". Predvidljivost tih zbivanja u takvoj situaciji je vrlo mala, budući da je teško pouzdano znati koliko su stvarno postali nemoćni oni što su doskora bili u centru društvenih zbivanja i koliko realne moći imaju oni što hoće biti "buduća vlast". To je i vreme kada se sve manje poštuju

do skora važeća "pravila političke igre" i kada se uz pomoć upravo neočekivanih političkih poteza nastoji doći do odsudnog uticaja na društvena zbivanja.

Politika se dešava delom javno, u institucijama vlasti i na "zborilištima" ("na ulici"), ali i veoma mnogo "iza scene", zbog čega veliku realnu moć imaju upravo oni akteri (pojedinci, "službe") koji imaju kontrolu ili dostup "mreži" kojom prolaze ne-javne informacije i gde se obavljaju sve vrste "tajnih poslova". Te činjenice naše svakodnevice valja imati u didu i kada se nastoje razumeti okolnosti od kojih zavisi smer i dinamika svojinskog prestrukturiranja u današnjem jugoslovenskom društvu.

Već je rečeno da su u JUgoslaviji trenutno u ekspanziji socijalne snage i društveni akteri čiji je cilj da privatnoj svojini obezbede tretman normalnog i, stoga, "vladajućeg" oblika svojine i da time derogiraju (ukinu) sve dosadašnje institucionalne aranžmane koji su proizlazili iz koncepta društvene svojine kao "vladajućeg" oblika svojine. U socijalnom smislu jezgro tih snaga koje su neposredno zainteresovane za najširu privatizaciju svih delatnosti, nalaze se "stari", "novi" i "bivši" privatnici, za sada pretežno u liku "malih privrednika"; zatim, ljudi "slobodnih profesija" i veći deo stručnjaka različitog profila koji očekuju da u sistemu slobodnog privatnog preduzetništva dobiju bitno povoljniji ukupni društveni tretman; deo kvalifikovanih i visoko-kvalifikovanih radnika, obično zanatskih usmerenja koji očekuju od novog sistema materijalnu podršku (povoljne kredite i drugo) da bi i oni prešli u privatnike; veći deo niskoobrazovanih radnika koji očekuju, po uzoru na razvijene zemlje, efikasnije poslovanje i po tom osnovu i veće "plate" i za najjednostavniji rad što ga oni obavljaju. U tom "socijalnom bloku" snaga zainteresovanih za privatizaciju nalaze se svakako i individualni poljoprivrednici, posebno oni sa većim posjedima, najveći deo naše ekonomske i političke emigracije, zatim, oni što rade za inostrane firme, kao i znatan deo mladih i školovanih ali nezaposlenih ljudi koji očekuju da bi razvijanjem "privatnog sektora" oni ubrzo došli u priliku da se zaposle u ovoj zamlji, a ne u inostranstvu prema kojem je sada usmerena većina mladih ljudi.

Širok je i krug ljudi koji nisu posebno zainteresovani za klasičnu privatizaciju "firmi" sadašnjeg društvenog sektora, iako oni načelno podržavaju najavljene reforme svojinskih odnosa, orijentaciju na mnoštvo svojinskih oblika, slobodu poslovanja privatnim sredstvima kao i određivanje "titulara" sredstava u društvenoj svojini. Reč je o većini zaposlenih u društvenom sektoru, posebno onih sa 20 i više godina radnog staža ostvarenog u organizacijama društvenog sektora, kojima je upravo *rad* bio osnova njihove ukupne egzistencije i koji, s obzirom na ono što su stekli tim radom, ne vide za sebe realne izgleda da bi delimičnim ili potpunim prelazom u "privatnike" mogli svoj ukupno položaj u ovom društvu učiniti povoljnijim i sigurnijim. Ta grupacija, ne protiveći se izričito privatizaciji, može ipak otežavati i usporavati privatizaciju društvenog sektora time što će davati prioritet povećanju dosadašnjih realno niskih plata za rad, tražiti što viši nivo garantovanih plata i što sigurnije radno mesto, otežavajući tako prelaz društvenih firmi u privatne ruke, budući da takvi zahtevi dolaze u sukob sa

interesima potencijalnih novih privatnih vlasnika koji hoće što brže dobre profite za uložena sredstva. Svi računaju sa "jeftinim radom" u Jugoslaviji.

Relativno je uzak krug ljudi koji je istinski zainteresovan za zadržavanje društvene svojine u njenom dosadašnjem značenju "svačije i ničije svojine" ili svojine "društva". To mogu biti u prvom redu dosadašnji "funkcioneri društva" čija je *lična moć* počivala na njihovim formalnim ovlašćenjima i neformalnim pravima u vezi sa distribucijom, kontrolom upotrebe društvenih sredstava i raspodelom dobiti stvorene poslovanjem društvenim sredstvima. Uz ličnu moć išla je i velika faktička zaštićenost od odgovornosti za loše posledice odluka na koje su "funkcioneri" imali presudan uticaj. Tom se "funkcionerskom sloju" pridružuje i većina zaposlenih u državnim službama (od armije, do klasične državne uprave) čiji je položaj takođe u velikoj meri proizilazio iz dosadašnjeg u biti komotnog raspolaganja društvenim sredstvima. Najzad, i znatan deo penzionera, pogotovo onih što su penzije stekli radom u državnim službama, uznemiren neizvesnostima što ih donosi radikalno menjanje uslova poslovanja dosadašnjeg društvenog sektora, i još uvek uveren da je uz mnoge slabosti, doskorašnji sistem bio "narodski" sistem, nije sklon privatizaciji društvenog sektora.

Akteri koji direktno ili indirektno rade protiv privatizacije dosadašnjeg društvenog sektora nastupaju, razume se, u ime "opštih društvenih interesa", baš kao što i svi drugi akteri govore u ime "interesa naroda". Valjalo bi uočiti da je dosadašnji model društvene svojine proizašao upravo iz zahteva za primatom "društvenih" interesa nad svim drugim posebnim interesima. Oduzimajući svakom konkretnom akteru (pojedinu, radnom kolektivu, pojedinačnoj društveno-političkoj zajednici) *svojsvo vlasnika* (osobe što ima određena "vlasnička" prava iz kojih su drugi isključeni), osiguravao se legalni prostor za uspostavljanje primata "opštedruštvenih interesa" (ma kako da su se oni uspostavljali), kao i prostor za praktički neomeđene intervencija "organa društva" u procese odlučivanja o svemu što se dešavalo u društvenom sektoru. Moglo bi se, s toga reći, da dosadašnji ekonomski i ukupni društveni sistem u Jugoslaviji nije realno štitiu društvenu *svojину* već po pravilu arbitrarno i nedemokratski artikuliran "društveni interes". Da je sistem stvarno štitiu društvenu *svojину* ovo društvo ne bi zapalo u ovu tešku ekonomsku i društvenu krizu.

Trenutno zadržavanje "društvenog" karaktera sredstava kojima posluje većina radnih organizacija u Jugoslaviji, osim što proizlazi iz evidentno teško rešivih problema "privatizacije" tih sredstava, rezultira i iz trenutnih pa i trajnijih interesa neposrednih nosilaca funkcija državne vlasti. *Prava (ovlašćenja) što ih imaju organi vlasti nad organizacijama društvenog sektora su važan izvor njihove društvene moći*. Jer, sistemom "doprinosu" što se plaćaju iz dohotka organizacije i naročito po osnovu isplaćenih ličnih dohodaka, lakše i sigurnije se nego "porezima" obezbeđuju sredstva za državnu "kasu" i druge paradržavne "fondove", a to je podloga značajne ekonomske moći nosilaca funkcija vlasti. U poredenju sa drugim akterima u ovoj zemlji "vlasti" i sada raspolazu sa najvećim "parama" sa kojima se ne mogu trajno razrešiti mnogi problemi društva, ali se uspešno može "gasiti požar" i kupovati naklonost pojedinih delova društva. U "rezervnim fondovima"

ima sredstava za pokrivanje određenih poslovnih gubitaka koji se nisu pokrili iz drugih izvora, što omogućava državnim organima da povremeno smiruju situaciju, da igraju ulogu "dobročinitelja" i onog aktera koji rešava probleme što ih drugi nisu znali ili hteli rešiti, a to takođe gradi moć onih što deluju kao vlast. Najzad, ostvarujući veliki realni uticaj na izbor rukovodećih i drugih važnih kadrova u radnim organizacijama, organi vlasti stižu moć time što učestvuju u kontroli "društvene promocije" (dolaženja do "dobrih mesta") kao i stvaranjem mreže "svojih ljudi" u radnim organizacijama. Kada se sve ovo ima u vidu, onda postaje razumljivo što "strukture vlasti", u republikama u prvom redu, bilo da su nekomunističke ili "demokratsko-socijalističke", ne žure u celovito svojinsko prestrukturiranje društvenog sektora. I tamo (u Sloveniji i Hrvatskoj) gde su ljudi "privatnog sektora" činili aktivističko jezgro novih "izbornih koalicija", vlasti znaju da materijalni oslonac te nove vlasti ostaje i dalje "društveni" (državni, javni) sektor.

Pošto se "borba za vlast" u ovoj zemlji sada svela na borbu između vlasti u republikama ("naciokratija") i "federalnih vlasti", objašnjivo je što vlasti u republikama ne žure sa svojinskim prestrukturiranjem društvenog sektora. Te vlasti znaju da je, uprkos podrške pripadnika nacije ili "naroda" u čije ime te vlasti sada prevashodno deluju, umanjena njihova moć time što ne kontrolišu dva važna izvora globalne društvene moći (oružane snage i novac federalne "narodne banke"). Istovremeno, ograničena je i moć federalnih vlasti (mada je oslonjena na prethodno navedena dva izvora moći) time što nedovoljno oblikuju "javnost" i masovna politička raspoloženja građana. Uz malo preterivanja može se reći da republičke vlasti, naročito tamo gde jedna nacija prevladava u stanovništvu republike, imaju "narod", ali ne i neke važne poluge vlasti, dok federalne vlasti imaju važne izvore moći, ali ne i "svoj narod". To je, čini se, razlog trenutno intenzivirane "borbe za narod" koja daje pečat aktualnim društvenim zbivanjima. Za druge stvari, pa i za svojinsko prestrukturiranje sada prosto nema dovoljno slobodne društvene energije.

Usmerenost na promene u svojinskim odnosima načelno je obećanje svih novoregistrovanih partija i iskazuje se kao zalaganje za svojinski pluralizam, reafirmaciju privatne svojine, napuštanje društvene svojine, kao i obećanju da se vrate dobra i prava onima kojima je posleratna vlast neopravdano oduzela prava privatnih vlasnika. Iako i drugi delovi novih političkih programa pate od proklamacija načelnih stavova, ta načelnost je posebno izrazita u delu "ekonomskog" programa i u tom sklopu u iskazima o "svojinskoj reformi".

To govori o složenosti promena u svojinskim odnosima, o teškoćama da se utvrde adekvatne mere za nerepresivno i legalno menjanje stečenih svojinskih prava, ali i o jednom stilu politike, "politike obećanja" koja proklamuje *načelna zalaganja za "dobre stvari" bez istovremenog* iskazivanja konkretnog načina i mera koje omogućuju ostvarivanja obećanih "dobrih stvari". To je politika koja lako postaje demagoška i neodgovorna, kojom se ustoličuju novi politički lideri, ali ne i nova društvena praksakoja bi doprinosila kvalitetnijem življenju najširih delova društva.

Uvažavajući važnost svojinskih odnosa za ukupne odnose u društvu valjalo bi očekivati jasnija stanovišta svih političkih "formacija"(partija i sl.) upravo o merama za svojinsko prestrukturiranje dosadašnjeg "društvenog sektora" i osnovnim trajnim normama, ustavnog i zakonskog karaktera, za uređivanje svojinskih odnosa u ovoj zemlji. Jer, za obične ljude, te norme su važnije od odredbi koje određuju oblike organizacije državne vlasti, međusobne odnose i osnove moći onih što neposredno učestvuju u poslovima "države".

6. *Moguća prelazna i trajnija rešenja u svojinskim odnosima*

Glavne društvene napetosti izazvane već izvršenim "ideološkim" i stvarnim promenama u svojinskim odnosima u Jugoslaviji nalaze se u dosadašnjem "društvenom sektoru". Jer, četiri petine zaposlenih u Jugoslaviji rade u organizacijama koje i dalje posluju "društvenim sredstvima". Ali, te su organizacije "ideološki otpisane", bez budućnosti i pod snažnim pritiskom da se što pre preobrazu u državna (javna) ili privatna, ili mešovita (državno-privatna)preduzeća. Neizvesno je, međutim, kada i čijom odlukom će prestati da postoje sadašnja "društvena" (i "samoupravna") preduzeća. To donosi veliku nelagodu i nesigurnost i radnicima i rukovodiocima tih organizacija, umanjujući njihovo poistovećivanje sa organizacijom i motivaciju za predan rad, pojačavajući time rad poslovnih aktivnosti možda i više od često "prozivane" savezne ekonomske politike. Baš kao što ljudi teško podnose neizvesnosti u vezi sa budućnošću "države Jugoslavije", teško podnose i neizvesnosti u vezi sa budućnošću preduzeća i ustanova u kojima rade, a još teže podnose prikraćenost ili nemoć da vlastitim akcijama izađu iz te neizvesnosti.

Evidentno je da bez određenih mera države sadašnji "društveni sektor" ne može izaći iz sadašnje "društveno-svojinske košulje". Istovremeno, država koja je uveliko prestala biti "država", nije u stanju ni utvrditi, niti sprovesti celovite mere za svojinsko prestrukturiranje. I "državi" kao i drugim akterima koji deluju na jugoslovenskoj sceni nedostaje i legitimiteta i legaliteta za radikalnije zahvate u preuređivanju razgrađene jugoslovenske društvene i državne zajednice. Budući da nije dovršeno novo "društveno prestrukturiranje", da nije uspostavljena nova "velika koalicija"³ sa prepoznatljivim interesima čijem ostvarivanju bi imao služiti novi društveni sistem, u ovom momentu se čini izvesnije produžavanje stvorenog nezdravog društvenog stanja nego njegovo brzo i radikalno prevazilaženje. Isto tako, iako razrešavanje krize traži radikalne promene, realni odnos snaga u Jugoslaviji realno dozvoljava tek *prelazna rešanja*. U domenu svojinskog prestrukturiranja to bi moglo da znači da valja očekivati *istovremenu i delimičnu privatizaciju*, ali i *rectatizaciju* i "novu socijalizaciju" radnih organizacija društvenog sektora.

---

3. Više o tome u radu S. Bolčića, "Interesi i aktualne reforme u Jugoslaviji" u cit. radu *Socioekonomske prepreke reformi*.

Važno je uočiti da se podržavljanje javlja kao logičan *prelazni korak* u svojinskom prestrukturiranju društvenog sektora. Ono može biti formalnog i kratkog ili dužeg trajanja, različitog oblika i sa više ili manje neposrednih vlasničkih ovlašćenja "aparata države". Stoga, mada će, kako sada izgleda, privatizacija biti dugoročno glavni smer svojinskog prestrukturiranja, trenutno je "pred vratima", pa i na delu, ponovna etatizacija privrednih i ostalih delatnosti društvenog sektora. Državni organi kao doskorašnji de facto glavni "suvlasnici" i "staratelji" društvene svojine sada ponovo preuzimaju "prava osnivača" ustanova, javnih preduzeća, fondova, imenuju svoje ljude na rukovodeća mesta i nizom drugih mera neposredno oblikuju poslovanje radnih organizacija u društvenom sektoru. O "podržavljenju" kao trenutno glavnoj tendenciji u svojinskom prestrukturiranju govori i činjenica da su praktički protesti i zahtevi zaposlenih sada direktno upućeni državnim organima, da ti organi neposredno učestvuju u pregovaranjima sa štrajkačkim odborima i obezbeđuju sredstva za zadovoljavanje zahteva štrajkača, kao i da ti organi neposredno učestvuju u rešavanju i drugih problema u poslovanju organizacija društvenog sektora.

Trenutno iznudena etatizacija privrednih i drugih delatnosti društvenog sektora može biti i dužeg trajanja i šireg domašaja u situaciji kada se bitno menjaju raniji nepovoljni stavovi prema državi, državnoj svojini i ulozi države u uređivanju stanja u društvu. Umesto dosadašnje kritike "etatizma" i zalaganja za "odumiranje države" sada se iskazuje pozitivan stav prema državi, kao i prema "državnoj svojini". Razlog tome nije samo uvažavanje realnosti, u kojoj ni do sada nije bilo "odumiranja države", već i očekivanje da demokratski uspostavljene i kontrolisane "državne instance", svedene na organe društva u službi zakona ("pravnu državu") gube ona loša svojstva zbog kojih je bila razumljiva dosadašnja kritika "etatizma".

Mada su osnovana pomenuta očekivanja o promenjenom karakteru države u uslovima istinske političke demokratije, valjalo bi sa više kritičnosti razmišljati o verovatnim posledicama ponovne etatizacije privrede i drugih delatnosti u ovom društvu. Nikako ne bi trebalo prevideti ozbiljna nezadovoljstva i probleme sa "državnim sektorom" i u demokratski dobro uređenim društvima. Upravljačka praksa koja je oslonjena na "ingerencije države" ima tendenciju da bude autoritarna, voluntaristička, rigidna, nedovoljno inovativna i s toga, neprimerena za delatnosti koje su suočene sa čestim promenama zahteva okoline, stvaralačkim nemiroj ljudi itd. Državni aparati traže uvek ljude izrazite "lojalnosti" i pouzdanosti ("verne poretku") usled čega može biti stavljena u drugi plan maksimalna kompetentnost za određene konkretne oblasti rada. Ta "kompetentnost" se ne svodi na puku "obrazovanost" (diplomom potvrđenu stručnost) za datu vrstu poslova, već sadrži i osobeno radno iskustvo, trajniju vezanost za datu oblast delovanja i uvažavanje ne-političkih procedura u odlučivanju. Briga za "kompetentnost" u odlučivanju o stavovima od šireg društvenog interesa u modernim društvima nije manja od brige za demokratski takvog odlučivanja. Zato mnoga razvijena društva imaju pored demokratski izabranih *opštih organa vlasti* (od opštinskih, regionalnih do nacionalnih) i druge *ne-političke organe društvene*

zajednice (u oblasti uređivanja obrazovnih, kulturnih i drugih javnih delatnosti), koji se takođe biraju po načelima demokratije, ali uz uvažavanje osobene kompetentnosti ("pozvanosti") za datu oblast delovanja "u ime zajednice".

To govori da "država" nije jedini oblik u kojem se "društvo" može iskazati kao "subjekt", da se interesi društva ne moraju u svim slučajevima izraziti kao interesi iza kojih stoji "država", da "podržavljenje" stvarno nije jedini mogući oblik "podruštvovljenja" i da "zajednička" (društvena) dobra nisu svodiva na "državna dobra". Ako se nađe valjan oblik za iskazivanje "volje društva", ali kao realne i omeđene zajednice ljudi na određenom prostoru, postoji mogućnost i za određene oblike *svojine zajednice* i za uspešno delovanje na osnovama takve svojine zajednice. Nužno je, pri tom, da *briga* o toj svojini zajednice, o njenoj upotrebi, zaštiti i uvećavanju, ima jasnu institucionalnu osnovu, *da bude posao* odgovarajuće institucije kojoj zajednica prenosi svoja vlasnička prava i obaveze, uz određene uslove i dok "mandatar" ispunjava te uslove.

Dosadašnji model "društvene svojine" kao "nesvojine" proizvodio je ekonomsku i društvenu krizu time što je omogućavao neograničenu arbitrarnost, volontarizam i politizaciju u artikulaciji "interesa" u ime kojih su korišćena društvena sredstva; što je podrazumevao podeljena ali i nerazgraničena kvazi-vlasnička ovlašćenja državnih organa (od opština do federacija) na jednoj strani i "samoupravnih radnih kolektiva" na drugoj strani; što nije imao jasno određenog "mandatara" kome je društvena zajednica prenela svoja vlasnička ovlašćenja, niti je bilo jasno *čiji je to posao* da brine o racionalnoj upotrebi društvenih sredstava. Oni koji su nominalno i de facto raspolagali društvenim sredstvima primarno su birani po kriterijima trenutno vladajuće "real-politike", ne i po iskazanoj kompetentnosti za poslovno i društveno celishodno upravljanje aktivnostima u koja su uložena društvena sredstva. Takav koncept svakako nema perspektivu.

Ali, razložno je pretpostaviti da rešenja koja su došla do izražaja u dosadašnjem modelu društvene svojine, nisu jedina moguća rešenja za iskazivanje suštine "društvenosti" određenih sredstava. Njihovo ukidanje ne mora neizostavno voditi ili u privatizaciju ili u ponovnu etatizaciju sadašnjeg društvenog sektora. *Moguća je i "nova socijalizacija"*,⁴ bilo kao prelazno ili trajno rešenje. Ta "nova socijalizacija" bi značila da bi svaka organizacija (privredna ili ne-privredna) u sadašnjem društvenom sektoru mogla postati *zajednička svojina građana određene realne društvene zajednice* (naselja, opštine, regione, republike, Jugoslavije). Mnogo je otvorenih i praktičnih problema koje valja rešiti u tom postupku "posvojenja" društvenih firmi, ali ono ne mora biti složenije od problema koji se javljaju ako se ide u privatizaciju ili etatizaciju društvenog sektora. Da bi se moglo govoriti o "socijalizaciji" a ne o podržavljenju, to "posvojenje" bi moralo biti izvedeno u vidu posebnog demokratski izvedenog "referenduma" građana date zajednice gde bi se kvalifikovana većina građana date zajednice izjasnila da prihvata datu "firmu" kao "svoju", sa pravima i obavezama koje iz toga slede. Drugi potez ove "nove

4. Šira argumentacija izložena je u radu S. Bolčića, "Trend razaranja i aktiviranje resursa", *Naše teme* 6/1989.

socijalizacije" sastojao bi se u demokratskom izboru predstavnika date zajednice u "poslovni forum" (svojevrsni "ekonomski parlament" zajednice) gde bi se donosile strateške odluke u vezi sa zajedničkom svojinom te zajednice i birali članovi uprave "poslovne korporacije zajednice" (institucije koje osnivaju "poslovni forum") koja bi dobila "u posed" odgovarajuće društvene firme kao što bi dobila i potrebna svojinska ovlašćenja u vezi sa upotrebom datih sredstava zajednice. Odnosi između takve "poslovne korporacije" i pojedinačnih preduzeća (radnih organizacija) uređivali bi se, potom, na isti način kao i odnosi između svih drugih vlasnika i firmi koje oni osnivaju.

Ovo rešenje omogućava da se brzo utvrdi krajnji vlasnik svake sadašnje organizacije društvenog sektora; omogućava ustanovljenje realnog subjekta i "garanta" na kojeg bi ubuduće padao rizik poslovanja tim "društvenim sredstvima". Time se kombinuje demokratskost i kompetentnost u odlučivanju o društvenim sredstvima; izbegava se nepravična razdeoba sadašnjih zajedničkim radom i kolektivnim (samoupravnim) odlučivanjem stvorenih sredstava u slučaju privatizacije; onemogućava se prenatlažena koncentracija moći u organima državne uprave u slučaju "reestatizacije". I ovde se polazi od pretpostavke da bi, od momenta kada se uspostavi u ovoj zemlji istinski "demokratski poredak", i u dosadašnjim institucionalnim okvirima postala moguća drugačija, pozitivnija društvena praksa. Dakle, kao što se očekuje da bi demokratski izabrani *organi države* ubuduće osiguravali ostvarivanje *opštih interesa društva* "po volji naroda", razložno je očekivati da bi i demokratski izabrani članovi "poslovnog foruma" kao svojevrsnog "ekonomskog parlamenta" date društvene zajednice osiguravali bitno drugačije, kompetentnije i odgovornije raspolaganje sredstvima zajednice time otvoriti mogućnost i za efikasno privređivanje sredstvima u zajedničkoj svojini. Budući da bi i ta "društvena-zajednička" sredstva mogla imati oblik "akcionarskog kapitala" ostala bi otvorena mogućnost za prelaz ovako shvaćene "društvene svojine" u privatnu i druge oblike svojine. Razume se da bi se i tim sredstvima moralo poslovati po načelima moderne tržišne privrede. Najzad, uvažavajući ocenu da u ovom momentu nisu moguća jednosmerna rešenja, čini se razumnim pretpostaviti da upotreba više modaliteta preobražaja sadašnje društvene svojine čini taj prelaz bržim i manje dramatičnim. Za svako od pomenutih rešenja postoje akteri i socijalne snage čije interese i realnu moć ne bi valjalo zaboraviti. Sve su to razlozi što se uz privatizaciju i održenu etatizaciju kao tendencije u svojinskom prestrukturiranju u Jugoslaviji ne isključuje i mogućnost "nove socijalizacije".

Silvano BOLČIĆ

MAIN TRENDS AND ACTORS OF RECENT CHANGES OF OWNERSHIP RELATIONS IN YUGOSLAVIA

This paper is devoted to the analysis of recent changes of ownership relations in Yugoslavia, characterized by the vanishment of "social ownership" as the main form of ownership, and by the reconstruction of the private ownership as the new basic form of ownership. It is shown that, at this point, changes in "ownership ideology" are more radical than real changes in ownership relations. Even though a new "class" of private owners is in great expansion, majority of employed people is still in "social sector". Ideologically, "social sector" has no future, but, there is no practical and widely accepted model of "ownership transformation" of existing "social firms". Social groups favoring privatization of "social sector" are mainly outside of that sector. These groups and their's actors (political parties, associations) have strong but yet not decisive impact on the reconstruction of social system in Yugoslavia.

Previous nature of existing form of "social ownership" ask for new "etatization" as a necessary transitoty step in "ownership transformation" of "social firms" in Yugoslavia. There exists also a more basic interest of "old" and "new" powerholdes and other groups conected with the functioning of the "state" to maintain large "social" (public, state) sector. It was shown that, besides privatization and etatization, one could expect also a "new socialization", with some new instutitional arrangements, combining principles od democracy and competence in order to overcome drawbase of existing system of "social ownership".